

Մ ՈՒՐՐԲ Յ ԱԿՈՐ

Մ Ա ԱԶՆՈՐԴ ԱՆԻՍՏ Մ ԱՅՐ Մ ԿԵՂԵՅԻ

ՀՈԳԵԳԱՂՈՒՄՏԷՆ ԵՏԲ ՎԵՅԵՐՈՐԴ ԿՐՈԱԿ

16 ՅՈՒՆԻՍ 2017

Կիրակնօրեայ Ընթերցումներ	Էջ 1
«Ուխտին Տապանակը» (31)	Էջ 3
Ծանուցում	Էջ 4

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ ԵՍԱՅԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻ ԳԻՐՔԷՆ (3.1-11)

Ահա ապրիկ, Երկնաւոր Զօրքերու Տէրը Հրէաստանն ու Երուսաղէմը պիտի գրկէ իրենց գօրուծիւնը եղող նեցուկներէն, հացի եւ ջուրի ամբողջ պաշարէն: Այլ պիտի չունենան ո՛չ յաղթ կտրիճ ու պատերազմիկ, ո՛չ դատաւոր ու մարգարէ, ո՛չ գուշակ ու երէց, ո՛չ յիսնապետ ու հիանալի խորհրդատու, ո՛չ իմաստուն ճարտարապետ եւ ո՛չ ալ ճարպիկ կախարդ: Դեռահաս պատանիներ իշխան պիտի կարգեմ անոնց վրայ եւ քմահաճոյքը պիտի ըլլայ անոնց իշխանը: Մարդիկ իրարու պիտի իյնան, ընկերն իր ընկերը պիտի կեղեքէ. երիտասարդը արհամարհանքով պիտի ընդդիմախօսէ ծերին եւ գռեհիկը՝ ազնուականին: Այն ատեն ամէն մէկը իր եղբայրը կամ հօրը ընտանիքէն մէկ անդամը պիտի բռնէ եւ ըսէ. “Դուն պատմուճան ունիս, եկուր մեր իշխողը եղիր եւ մեր ուտելիքը դուն հայթայթէ”: Իսկ անիկա պիտի պատասխանէ. “Ես ձեզի օգտակար չեմ կրնար ըլլալ, որովհետեւ ո՛չ ուտելիք ունիմ տունս, ո՛չ հագնելիք. այս ժողովուրդին իշխան չեմ ըլլար”:

Երուսաղէմը լքուեցաւ եւ Հրէաստանը կործանեցաւ, որովհետեւ իրենց

բնակիչները անօրէնութիւն խօսեցան եւ Տիրոջ հակառակ գործեցին: Ուստի իրենց փառքը նսեմացաւ, իրենց երեսէն ամօթը վերցուեցաւ. Սողոմա-ցիներուն պէս իրենց մեղքերով պարծեցան, առանց ծածկելու: Վա՛յ իրենց. իրենք իրենց գլխուն չարիք բերին: Արդարին ըսէք՝ Թէ բարի է իր վերջը, որովհետեւ իր գործերուն պտուղը պիտի վայելէ: Բայց վա՛յ անօրէնին. չար պիտի ըլլայ անոր վերջը, որովհետեւ իր գործած չարիքները իրեն պիտի դառնան:

Արդարին
ըսէ՛ք՝ Թէ
բարի է
իր վերջը,
որովհետեւ
իր գործերուն
պտուղը
պիտի
վայելէ:

ՊՕՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՆԵՐՈՒՆ ԳՐԱԾ ՆԱՄԱԿԷՆ (11.13-24)

Զեզի՛ հեթանոսներուդ կ'ըսեմ. հեթանոսներու առաքեալ ըլլալու իմ պաշտօնովս կը պարծենամ, մտածելով որ թերեւս այս ձեւով ազգակիցներուս նախանձր գրգռեմ եւ յաջողիմ անոնցմէ ոմանք փրկել: Որովհետեւ, եթէ Աստուած գանոնք մերժեց որպէսզի հեթանոս աշխարհը հաշտեցնէ իրեն հետ, կը նշանակէ թէ երբ վերստին ընդունի գանոնք՝ մեռելներու յարութիւնը տեղի պիտի ունենայ:

Թէ Աստուած վերստին պիտի ընդունի գանոնք՝ յստակ է, որովհետեւ երբ բերքին երախայրիքը Աստուծոյ ընծայուած

է, կը նշանակէ ամբողջը Աստուծոյ ընծայուած է. նոյնպէս, եթէ ծառին արմատները Աստուծոյ նուիրուած են, կը նշանակէ թէ ճիւղերն ալ Աստուծոյ

... մի՛ մոռնար որ դո՛ւն արմատներուն վրայ հաստատուած ես եւ ո՛չ թէ արմատները քու վրայդ:

նուիրուած են: Ծիշդ է որ այդ ճիւղերէն ոմանք կտրուեցան, եւ դուն որ վայրի ճիւղն էր՝ անոնց տեղ պատուաստուեցար եւ այդ ճիւղն էր արմատներէն եկող հարուստ աւիշը ըմպեցիր: Բայց

Տե՛ս թէ ո՛րքան բարի է Աստուած եւ խիստ միաժամանակ:

մի՛ պարծենար եւ մի՛ արհամարհեր կտորած ճիւղերը. մի՛ մոռնար որ դո՛ւն արմատներուն վրայ հաստատուած ես եւ ո՛չ թէ արմատները քու վրայդ: Հիմա պիտի ըսես. «Աստուած այդ ճիւղերը կտրեց զի՛ս պատուաստելու համար»: Իրաւ է. անոնք՝ հրեաները կտրուեցան՝ որովհետեւ չհաւատացին, եւ դուն՝ հեթանոսդ, հաւատալուդ համար արմատին վրայ հաստատուեցար. բայց

մի՛ հպարտանար, այլ վախցի՛ր: Որովհետեւ եթէ Աստուած բուն ճիւղերուն չխնայեց, թերեւս քեզի երբեք չխնայէ:

Տե՛ս թէ ո՛րքան բարի է Աստուած եւ խիստ միաժամանակ: Խիստ է հաւատքի մէջ կործանածներուն հանդէպ եւ բարի՝ քեզի հանդէպ, պայ-մանաւ որ շարունակեալ անոր բարութեան արժանի մնալ. այլապէս դո՛ւն ալ պիտի կտրուիս: Նոյնպէս ալ, եթէ հրեաները թողուն իրենց անհաւատութիւնը, կրկին պիտի պատուաստուին արմատին վրայ, որովհետեւ Աստուած կրնայ զանոնք վերստին պատուաստել: Եթէ դուն, որ իսկականին մէջ վայրի ճիւղն էր, կտրուեցար եւ պատուաստուեցար

ընտանի ճիւղն էր, որ քու բունդ չէր, ո՛րքան աւելի դիւրութեամբ պիտի պատուաստուին նոյն այդ ճիւղն էր բնական ճիւղերը:

ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԷՆ ԸՍՏ ՄԱՏԹԵՈՍԻ (14.13-21)

Երբ Յիսուս Յովհաննէսի գլխատումը լսեց, նաւազուով մեկնեցաւ այդտեղէն եւ առանձին գնաց ամայի վայր մը: Շրջանի քաղաքներուն բնակիչները լսելով ասիկա, քաղաքով հետեւեցան իրեն: Երբ Յիսուս նաւակէն դուրս ելաւ, տեսաւ մեծ բազմութիւնը, գլխաց անոնց վրայ եւ հիւանդները բժշկեց:

Երեկոյեան, իր աշակերտները իրեն մօտեցան եւ ըսին. «Ամայի տեղ ենք եւ ժամանակն ալ ուշ է. արձակէ՛ ժողովուրդը, որպէսզի երթան շրջակայ գիւղերը իրենց համար ուտելիք գնելու:» Յիսուս ըսաւ. «Ինչո՞ւ իրենք երթան: Դո՛ւք տուէք անոնց ուտելիքը»: Անոնք ըսին Յիսուսի. «Հոս գրեթէ ոչինչ ունինք, բացի հինգ հացէ եւ երկու ձուկէ»: Յիսուս ըսաւ. «Հո՛ս բերէք ատոնք»: Եւ հրամայեց որ ժողովուրդը նստեցնեն խոտին վրայ: Ապա առաւ հինգ հացը եւ երկու ձուկը, փառք տուաւ Աստուծոյ, օրհնեց, կտրեց հացերը եւ տուաւ աշակերտներուն, որոնք բաշխեցին ժողովուրդին: Բոլորն ալ կերան ու կշտացան. եւ աշակերտները աւելցած կտորները հաւաքելով՝ տասներկու սակառ լեցուցին: Իսկ ուտողներուն թիւը շուրջ հինգ հազար էր, կիներն ու մանուկները չհաշուած:

Բոլորն ալ կերան ու կշտացան.

... ուտողներուն թիւը շուրջ հինգ հազար էր, կիներն ու մանուկները չհաշուած:

«ՈՒԽՏԻՆ ՏԱՊԱՆԱԿԸ»

ԿՐԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԻՍԷ ԱՆԹՐԻԱՍ
ՓՈՒՆԱԴՐՈՒԹԻՒՄ

ԳԱՌՆԻԿ Ա. Ք. Գ.

«ԲԱՐԵՖԱՍՏԻԿ ԹՈՒԱԿԱՆ» ԷՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

6

Այս աղէտալի ժամանակին մէջ, ինչպիսի՞ն էր Կիլիկիոյ վրայ Օսմանեան քաղաքականութիւնը, եւ ի՞նչ էր Հայ յեղափոխական կուսակցութիւններուն տեղն ու դերը այնտեղ:

Մինչեւ 1890, Օսմանեան քաղաքականութիւնը Կիլիկիոյ չէր նայած ու չէր նայեր իբրեւ անջատողական հեռանկարով պայքարի տարածք մը: Կիլիկիան այդպիսին չէր եղած ու չէր: Նոյնիսկ Զէյթունի խիզախութիւնները թէ՛ 18-րդ դարու առաջին կէսին (1808, 1819, 1829, 1835), եւ թէ՛ ալ 1862-ին՝ «հայ ազատագրական շարժման փայլուն դրուագներէն» համարելը շեղում մըն է իրականութենէն, քանի որ անոնք միայն «առտնին կառավարուելու» կամ տեղական անկախութիւնը պահելու մաքառումներ եղան: Օրմանեան արքեպիսկոպոսի համաձայն՝ Զէյթունի ինքնապաշտպանութիւնը իրեն նպատակ ունէր «ո՛չ յաղթութիւն եւ ո՛չ ապստամբութիւն եւ ո՛չ տիրապետութիւն (...) այլ միայնումիայն ապահովութիւն եւ հանգիստ վայելել Օսմանեան տէրութեան ձեռաց ներքեւ»⁴⁴⁶:

1890-1908 կառավարութիւնը լրտեսներով, ժանտարմաններով եւ ոստիկաններով ողողեց Կիլիկիան, անվերջ ձերբակալութիւններ, բանտարկութիւններ, բրտութիւններ, կախաղաններ, աքսոր, զօրակայաններու բազմացում, կալուածներու գրաւումներ, յարատեւ ճիգ՝ քայքայելու հայութեան նիւթական

կարողութիւնները, հարստահարութիւններ, շարունակութիւն տաճիկ խուժանի գրգռման, կրօնափոխութեան ստիպումներ:

1894-96-ի ջարդե՞րը:

Յարաբերաբար հայաշխարհի ներքին գաւառներու ահագին կոտորածներուն՝ Կիլիկիան քիչ արիւն թափեց եւ քիչ աւերումներու ենթարկուեցաւ: Ըստ Բիւզանդ Եղիայեանի, 1894-96-ի ջարդերուն Կիլիկիոյ ընդհանուր կորուստը եղած է 86 մեռեալ, 146 վիրաւորեալ, 5 առեւանգեալ, 114 կրօնափոխ, 125 բանտարկեալ, իսկ նիւթական վնասը հասած է 1,392,590 Օսմ. ոսկիի⁴⁴⁷: Օրմանեան արքեպիսկոպոսի տեսողութեամբ, այն սեւ օրերը «բարձրագոյն կամքի գործադրութիւն» մը ցոյց կու տային⁴⁴⁸:

Իսկ թէ ի՞նչ էր այն ատեն ծագած Օսմանեան ընդդիմութեան քաղաքականութիւնը:

Կիլիկիան անոր ուշադրութեան առարկայ չէր: Պիտի ըլլար 1905-ին, երբ վերակազմակերպուած ՄՅՕԿ-ն սկսած էր ճիգը ընել մօտենալու մանաւանդ իրմէ խռովեալ եւ հեռացեալ հայ յեղափոխական կուսակցութիւններուն. այն ատեն համաձայնութիւն ցոյց տուած էր Հայաստանի ներքին գաւառներուն մէջ ինքնավարութեան գաղափարին⁴⁴⁹. Կիլիկիոյ պարագային սակայն՝ միայն յայտնած էր կամեցողութիւնը տեղական բարենորոգումի⁴⁵⁰: (Անշուշտ Հայաստանի ներքին գաւառները ինքնավարութիւն պիտի չունենային, եւ Կիլիկիան ալ բարեկարգումի երես պիտի չտեսնէր):

Հայ կուսակցութիւններուն տեղն ու դե՞րը:

Հնչակեան մամուլին մէջ Կիլիկիոյ վրայ հետաքրքրութիւնը առաջին անգամ կը տեսնուի 1890-ին, ինչ որ ենթադրել կու տայ, թէ կուսակցութիւնը առաջադրած էր այնտեղ գործել: Կը թուի, որ տակաւին «ակտիւ գործունէութիւն» ծաւալելէ հետո կը:

1892-ին, կուսակցութեան հիմնադիրներէն Աւետիս Նազարբէկեան, նամակով մը պատուիրած էր «Կիլիկիայի նման կարեւոր կեդրոնը» հասցնել «իր արժանի բարձրութեան», քանի որ «Կիլիկիան ունի մի կոչում. ազատ ու անկախ ապրելու մի ձգտում, որ ցոյց տուել է իր նախնիքը»⁴⁵¹: Նոյն ատեն այլ նամակով մը՝ թէ «ապագային՝ Կիլիկեան շարժումին վերապահուած է վճռական եւ դրական դեր»⁴⁵²:

Այդ թուականէն, Հնչակեան Կուսակցութիւնը քայլեր է առած կազմակերպուելու «փոքր Հայաստան»ին մէջ, եւ խմբակներ կազմած:

Երբ Զէյթուն ըմբոստացաւ, եւ անոր հետ Չորք-Մարգպանն ու Եղեսիան, եւ «շարժման մէջ» մտան Հաճընն ու Մարաշը, եւ յոյսը, աւելի ճիշդ՝ ցանկութիւնը կար, թէ «շուտով ապստամբ» պիտի ըլլար ամբողջ Կիլիկիան, «Հնչակեան ոգեւորուած

գնդերը յաղթական արշաւանքներ» ու մէջ էին Օսմանեան զօրքերուն դէմ⁴⁵³: Նոյնիսկ շեփորուեցաւ, թէ ընդհանրական ապստամբութեան կեդրոն Ձէյթունը «համախմբուած եւ կազմակերպուած (էր) Հնչակեան դրօշին տակ»⁴⁵⁴, եւ թուրք ռազմական դիրքեր եւ աւաններ յեղափոխական ապստամբներուն ձեռքն էին⁴⁵⁵: Քարոզչութիւն էր տարուածը եւ կը ձգտէր վարկ ապահովելու կազմակերպութեան:

Ձէյթունի ըմբոստութեամբ «վերջ պիտի գտնէր Հնչակեան Կուսակցութեան վեցամեայ շքեղ, բայց կարճատեւ հերոսապատումը»⁴⁵⁶: Շուտով Կուսակցութիւնը պիտի պառակտուէր⁴⁵⁷ եւ 1898-ին յառաջ պիտի գար Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութիւնը: Ձէյթունի ճնշուելէն ետք, Կիլիկիոյ մէջ ծանր հարուած կրած էին Հնչակեան կազմերը: Արդէն սակաւաթիւ անդամներով շատերը ձերբակալուած էին, մէկ մասը հեռացած էր հոնկէ, մնացեալներն ալ անշարժացած էին:

ՀՅԴ-ն Կիլիկիոյ մէջ իր գործին ձեռնարկած է 1890-ականներու կէսերուն: Յապաղման կապակցութեամբ Վարանդեան գրած է. «Գալոց պատմագիրը, անտարակոյս, զարմանքով պիտի արձանագրէ, որ հայ քաղաքական մեծագոյն կուսակցութիւնը իր այնքան ծաւալուն եւ ալլազան գործունէութեան շրջանէն գրեթէ բոլորովին դուրս թողած է Կիլիկիան»⁴⁵⁸: Ինչո՞ւ: «Անշուշտ, ՀՅԴ-ի գործունէութեան առանցքը պէտք է կազմէր բուն Հայաստանը: Այնտեղ էր խաղացուեր դարերէ ի վեր հայոց պատմութեան մեծ Դրաման: Այնտեղ էր ծնունդ առեր Հայկական Խնդիրը եւ դարձեր միջազգային քաղաքականութեան հարց: Այնտեղ եւ ամենէն աւելի դաժան էր թուրք-քրտական կրկնակի լուծը եւ միլիոնաւոր հայերու տառապանքը»⁴⁵⁹: Յապաղումը սակայն անտեսում մը չէր: «ՀՅԴ-ի վարիչները, - գրած է ան, - չէին կարող անտեսել այդ հարուստ երկրամասի աշխարհագրական դիրքը, որ մեծամեծ առաւելութիւններ կ'ընձեռէր ապստամբական ձեռնարկներու համար: Անոնք գիտէին, թէ ո՞րքան համեմատաբար դիւրին էր այդ վայրերուն մէջ դուրսէն ներս մտցնել զէնք ու ռազմամթերք, շնորհիւ ծովի ու եւրոպայի մերձաւորութեան եւ թէ ո՞րքան արագութեամբ արձագանգ կը գտնէին եւրոպայի մէջ Ձէյթուն ու ալլուր կատարուած դէպքերը»⁴⁶⁰:

ՀՅԴ-ի առաջին գործիչներու մուտքը սկսած է 1897-ին: Այս առաքելութեան մէջ, միակ անձը, որ լրջագոյն տեղեկագիր մը պիտի պատրաստէր Կիլիկիոյ աշխարհագրական դիրքին, քաղաքական պայմաններուն, ազգաբնակչութեան, յեղափոխական հողին, յեղափոխական տրամադրութեան, ՀՅԴ-ի բռնած ուղղութեան, ապագայ ընկերներուն եւ կարիքներուն, եւ ալլազան հարցերու մասին՝

Սիմոն Զաւարեանը պիտի ըլլար: Ան տեղեկագիրը գրած է հաւանօրէն 1905-ի սկիզբը⁴⁶¹: Ան յանգած էր «յոռետես եզրակացութեան թէ՛ գործող ուժերու եւ թէ՛ շարժման հնարաւորութիւններուն մասին»⁴⁶²:

Համաձայն Վարանդեանի, «ամբողջ 11 տարի, 1895-էն ի վեր, երբ ՀՅԴ-ն սկսաւ շահագրգռուիլ Կիլիկիայով, նա չկարողացաւ խոշոր քայլեր ընել այդ ճակատին վրայ եւ նոյնիսկ քիչ-չատ լուրջ կազմակերպութիւն ստեղծել»⁴⁶³:

(Շարունակելի 31)

Ա.Ղ.ԲԻԻՐՆԵՐ ԵՎ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 446.- ՕԱԳ, յօդ. 2983, ս 5033:
- 447.- Բիւզանդ Եղիայեան, Ատանայի Հայոց Պատմութիւն, Անթիլիաս, 1970, է 175: Յետ այսու՝ ԵԱՊ:
- 448.- ՕԱԳ, յօդ. 2982, ս 5027:
- 449.- KAG, է 33:
- 450.- Անդ:
- 451.- Արսէն Կիտուր, Պատմութիւն Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան/1887-1962, Ա. հտ, Պէյրուք, 1962, է 69: Յետ այսու՝ ԿՀԿ:
- 452.- Հայութեանը, Հնչակ, 20 Նոյեմբեր, 1895, է 169:
- 453.- Նպաստ Ձէյթունի Ապստամբութեան, Հնչակ, 1 Դեկտեմբեր, 1895, է 177:
- 454.- Հայութեանը, Հնչակ, 20 Նոյեմբեր, 1895, է 169:
- 456.- Թուրքի Գասպարեան, Արիսիայի Վաւերագրեր Կիլիկիայում Ս. Դ. Հ. Կի Գործունէութեան Մասին, համացանց, է 245:
- 457.- Արսէն Կիտուր պառակտումին երեք պատճառներ մատնանշած է. 1) Սուլթանին հալածակները ընդդէմ կուսակցութեան՝ զայն կազմալուծելու նպատակով: 2) Կուսակցութեան մէջ «հետզհետէ ստեղծուած» հոսանքը՝ որ դէմ էր անոր «սոցիալիստական ծրագրին ու գործունէութեան»: Եւ 3) «Վարագոյրի ետին» մնացող «հայ դրամատիքական եւ օտար միսիոնարական հակառակորդները», տե՛ս ԿՀԿ, էէ 267-268: Հրաչ Տասնապետեանի կարծիքը այլ է. «Կը թուի, - գրած է ան, - թէ Ձէյթունի ապստամբութեան՝ Հնչակեան ղեկավարները յոյսեր կապած էին իրենց կազմակերպած Կիլիկեան միւս շրջաններուն, այն սկնկալութեամբ՝ որ Ձէյթունի պոռթկման պարագային պիտի բռնկէր ամբողջ Կիլիկիան: Այդ յոյսերը չիրականացան: Անոնք կը յուսային նոյնպէս, որ Հնչակեան Կեդրոնը աւելի արագ եւ աւելի առատ օժանդակութիւն պիտի փութացնէր հերոսական Ուլիոյ (Ձէյթուն) մարտիկներուն: Ինչ որ չեղաւ ու չէր եղած նաեւ Սասնոյ Կոնիներուն ընթացքին: Ձէյթունի կոնիներուն աւարտէն ետք, այս բոլորը առիթ տուին հակադրամադրութիւններու եւ փոխադարձ դժգոհութիւններու շեշտումին... Դժգոհութիւնները հետզհետէ լայն ծաւալ ստացան, ի վերջոյ վերածուելով ընկերվարական-հակաընկերվարական վեճերու, եւ ուստիայ-քրքահայ հակամարտութեան ձեւ առնելով», Հնչակեան Կուսակցութիւնը, Գ. մաս, Դրօշակ, 16 Սեպտեմբեր 1987, է 30:
- 458.- ՎԴՊ2, է 44:
- 459.- Անդ:
- 460.- Ն, էէ 44-45:
- 461.- Սիմոն Զաւարեան, Տեղեկագիր Կիլիկիոյ Շրջանի, խմբ. Բ. հտ, խմբ. Հրաչ Տասնապետեան, Պէյրուք, 1992, էէ 541-554:
- 462.- ՎՏՊ2, է 50:
- 463.- Ն, է 53: